

NEM CSAK ÉRDEKES

Válasz Lengyel András Csáth Gézáról szóló feljegyzésére

Lengyel András a *Jelenkor* áprilisi számában megjelent írása,¹ ha hallgatólagosan is, de azzal az igénnyel lép fel, hogy új értelmezői szempontot kínáljon a Csáth-életmű egyes darabjainak újraolvasásához, mindezt pedig úgy igyekszik elérni, hogy Csáth személyiségét helyezi vizsgálata középpontjába. Kissé megfordítva: olyasmit sugall a szöveg, hogy a novellák tüzetes elemzésén keresztül közelebb kerülhetünk Csáth személyiségének megismeréséhez. Bár irodalomtudományos megközelítésből ez az elgondolás nem kecsegtet túl sok haszonnal, a Lengyel által kínált szempont első ránézésre mégis egészen kézenfekvőnek tűnhet, hiszen az utókor nehezen választja el Csáth szépírói munkáit a szerzői élet-történet bizonyos tényeitől. Elöljáróban szeretném leszögezni, hogy bár Lengyel számos meglátását nem vitatom, elsősorban mégis a kétségeimet fogalmazom meg a szövegben tett néhány állításával kapcsolatban.

Eleve gyanakvásra adhat okot, ha élettörténeti tények fényében vizsgálunk egy szöveg-korpuszt, s Lengyel írása azt a benyomást kelti, hogy eredményes olvasói magatartás lehet, ha Csáth novelláit az élettörténet illusztrációiként, a szerző életének történéseire visszavezethető dokumentumokként olvassuk. Cikkének első soraiban Lengyel azt állítja, „[a] modern magyar irodalom történetében Csáth Gézá különleges hely illeti meg. E hely csak rész-bentehetségének sokoldalúságának eredménye. Egyedisége, ha ezt a irodalomtörténet-írást el is maszatolja, nem kis részben sorsának függvényeként alakult ki” (415.). Ezekből a szavakból mintha az ezzel a megfigyeléssel kapcsolatos elégedetlenség-érzést hallanánk ki, ennek ellenére azt tapasztaljuk, hogy Lengyel szövege valójában épp hogy megerősíti ezt a megközelítést. Kétségtelen tény, hogy a Csáth-biográfia ismerete kézenfekvőnek, sőt bizonyos esetben megkerülhetetlennek tűnhet a Csáth-szövegek olvasása során (jó példa erre Csáth pszichoanalitikus műveltségének fontossága), ugyanakkor ha Csáth irodalomtörténeti helyét igyekszünk meghatározni, ez az alapállás nyilvánvalóan nem bizonyul elégségesnek, sőt némileg félrevezető lehet. Azzal a megfigyeléssel nem lehet vitába szállni, hogy Csáth élete, az alapvetően botrányos élettörténet, a morfium- és pantoponfüggőség, a napló-írás (s ezzel együtt a naplókra jellemző, a szexualitásról szóló kitérő beszédmód), továbbá a gyilkosság és az öngyilkosság ténye – Lengyel megfogalmazásával élve – „érdekes-sé” teheti az utókor számára a szerző személyét: ez a befogadástörténet szempontjából kétségkívül fontos megfigyelés – erre a későbbiekben még visszatérek.

Lengyel két ismert Csáth-művet vizsgál részletesen, elsőként *A béka* című 1905-ös novellát, melyben – ahogyan a szerző is rámutat – valóban figyelemre méltó poétikai teljesítmény az undor érzékletes leírása. Kétséges azonban, hogy milyen többletinformációhoz vezető értelmezői eljárás referenciák után kutatni a szövegben. Lengyel szerint ugyanis „a »megkínzott kisgyerek« mint analógia emlegetése alighanem a szerző gyerekkori traumájának, édesanyja elvesztésének kivetítése”, majd azt állítja, „a »kitépett szárnyú bagoly« mögött referenciaként [...] a szerző gyerekkori állatkinzó »kísérletezései« (s az erre visszacsapó bűntudat) áll” (419.). Főként annak fényében tűnnek némiképp erőltetettnek ezek a

¹ Lengyel András: Csáth Gézáról. Följegyzés, magánhasználatra, *Jelenkor*, 2018/4., 415–424.

gondolatkísérletek, hogy az idézett szöveghelyek vizsgálata poétikai szempontból válik igazán izgalmassá. Meglehet, hogy valóban felfedezhetünk a szerzői élettényekre utaló nyomokat az idézett példákban, de az állatkínzás emlegetésekor vajon nem az az igazán lényeges, hogy ez Csáth írásainak igen jellemző motívuma? S nem csupán visszatérő elem, alkalmazása ugyanis nagyfokú írói tudatosságról is árulkodik, hiszen a Csáth-novellák motívumkészletének e gyakran felbukkanó és jelentéssel teli eleme a történetekben sok esetben az emberi halált előlegezi meg: ahogyan *A béka* esetében is, úgy az *Anyagyilkosság*ban (a bagoly kínzása), a *Fekete csönd*ben (ahol a fehér macskát égetik meg az ispán lányának halála előtt) vagy *A kis Emmában* (a kutya felakasztását követően a címszereplő kislány életét oltják ki a novella gyerekszereplői). A Lengyel által vizsgált másik novella az 1908-as *Anyagyilkosság*, ezzel kapcsolatban pedig megjegyzi, hogy „a Witman fiúk félárvák, apjukat már kisgyerekként elvesztették. A szereplőknek ez a szituációja közvetlen önéletrajzi referencia, inverzből. Csáthnak az édesanyja halt meg igen korán, s ez a trauma igen mélyen beépült személyisége szerkezetébe” (420–421.). Való igaz, Csáth életében kétségkívül fontos és meghatározó tény anyja halála, ám valószínűbb, hogy nem ez az életrajzi motívumválság, sokkal inkább a pszichoanalízis ismerete vezetett a novella megírásához. A sokat elemzett novella ugyanakkor nyilvánvalóan túlmutat a lélektan által kínált kereteken: a művet többek között motívumhasználat, időkezelés, stilisztikai megoldásai miatt tartjuk a Csáth-életmű kiemelkedő darabjának.

Kissé általánosító, az életművet egyneműsítő szándékról árulkodik Lengyel azon megállapítása, miszerint „[Csáth] elmondhatta, amit el akart mondani, kibeszélhette rémeit, ugyanakkor, mivel »fikciót« írt, mindezt egy idegen világba transzformálhatta bele. Úgy lehetett őszinte, hogy a fikció megvédte. E helyzetet másképpen úgy is leírhatjuk, hogy novelláiban önmagát adta, személyes írói teljesítménye »csak« az élmények nyelvi megformálására szorítkozott” (418–419.). A felvetett probléma ennél jóval árnyaltabb, ennek alátámasztásaképp érdemes egy példát hoznunk. Ha az írói kitérő Csáthra jellemző jegeit az életművel szeretnénk összefüggésbe hozni, szerencsésebb a novellák egy meghatározott csoportját vizsgálnunk, s e művek poétikai megszerkesztettségére, jelen esetben a keretes szerkezetű novellákra fókuszálnunk. A keretes szerkezet szempontjából a Csáth-novellákon végigtekintve az a tendencia figyelhető meg, hogy az évek előrehaladtával a pszichoanalízis meghatározóvá válásán túl (s ahogyan a későbbiekben utalok rá, éppen a pszichoanalízis meghatározóvá válása miatt) elszaporodnak a keretes szerkezetű művek. Bár Csáth korai novellái között is találhatunk keretes szerkezetű alkotásokat (például *Fekete csönd*), a keret alkalmazásának sajátos funkciója figyelhető meg Csáth kései műveinek esetében. Szajbély Mihály mutat rá, hogy a keretes novellák (*A kis Emma*, *Kisfiúk*, *A viszontlátás*, *Miklós bácsi tanításai*, *Egyiptomi József*), illetve az 1909 és 1913 között írt elbeszélések abban segíthették Csáthot, hogy elkerülje a kitérő, ugyanis „valószínűleg a meztelenre vetkőzés kellemetlen élménye elől” szeretett volna elmenekülni, hiszen az elbeszélőnek ezekben az esetekben csak a valahol látott-hallott történet tolmácsolójának szerepe jut.² Ennek a rejtőzködő szándéknak az okát pedig Csáth naplójában kereshetjük: megfigyelhető ugyanis egy összefüggés a keretes szerkezetű novellák előtérbe kerülésének és a morfinista naplók keletkezésének ideje között. 1912-ben Csáth naplójában tett említést kilátástalannak és feloldhatatlannak tűnő írói válsághelyzetéről: „[r]ettegetek és nyomasztó gondolat, hogy nincs többé kedvem az íráshoz. Mióta az analízissel behatóan foglalkozom, és minden ízében elemzem az öntudattalan lelki életemet, nincs többé szük- ség rá, hogy írjak. Pedig az analízis csak szenvedést hoz, keserű életismeretet és kiábrándulást. Az írás pedig gyönyört ad és kenyeret. Mégse! Nehezen megy, aggályokkal. A szü- lető gondolatot mintegy csírájában megöli a kritika. A legbelső elintézetlen ügyeim pedig

nem tudom papírra tenni. Az az érzés gátol, hogy mások éppolyan tisztán olvasnak benne, mint én az írók íásaiban, én, a pszichoanalitikus”.³ A naplóbeli személyes vallomás alapján következtethetünk arra, hogy a keretes szerkezet alkalmazásának gesztusa segítette Csáthot a kitérő megakadályozásában, önmaga megmutatásának elkerülésében: mindezt egy közvetetten megismert, „valaki mástól” származó – vagy legalábbis ezt a benyomást keltő – történet elmondásával kívánta elérni. A pszichoanalízis ismerete és alkalmazása tehát nem csupán az író életében, hanem szépírói munkásságában is változást hoz.⁴ Az 1909 és 1913 között keletkezett keretes novellák narratív szerkezete tehát arra utal, hogy az analitikus felépítésű cselekmények bemutatásához az írónak már valóban szüksége lehetett a keret alkalmazására. Olyan keretre, amely az általa beágyazott elbeszélés és cselekmény valóságosságának benyomását kelti, azt sugallja, hogy az író nem megalkotója, csupán közvetítője a történeteknek. Az ennél korábbi novellák ilyen, a kitérő- zást és az olvasói azonosítást megakadályozó kerettől mentesek. Az az írói válság pedig, amely 1912–13-ban elérte Csáthot, véglegesnek és feloldhatatlannak bizonyult, naplófeljegyzéseit leszámítva ugyanis már alig írt az 1913-as évet követően.

Ezen a ponton érdemes kitérni a korábban említett, a szerzői élettények és az életmű szoros kapcsolatát feltételező elgondolásra, s ehhez röviden időzzünk el Csáth befogadástörténeténél, melyre Lengyel is kitér cikkének zárásában. Tudjuk, hogy Csáth írói munkásságának megítélése a kritikai diskurzusban korántsem mutat egységes képet. Ennek a magyar irodalomban szinte egyedülálló, rövid írói pályának az értékelése az évek során hol felívelő, hol hanyatló tendenciát mutatott, Csáth életműve a kánon központjában és annak periferiájában is helyet foglalt már. Kortársi recepciója igencsak szegényes, a későbbi évtizedekben a Csáth írásai körüli csend elsősorban az életmű kiadatlanságának tudható be. A hatvanas években kezdődött meg szépírói, orvosi munkáinak és naplóinak kiadása, ez pedig több szerző (például Németh László vagy Mészöly Miklós) reflexiójának megszületéséhez is nagyban hozzájárult. A hetvenes évek prózatörténeti fordulatakor pedig, amikor is a szerzők az elfeledett, alulértékelt, a kánon periferiájára szorult íróelődök felé fordultak, Esterházy Péter többek között Csáthot is „újra” felfedezte, erről tanúskodik például a *Függő* című műve. Elmondhatjuk, hogy a magyar irodalom alakulás- és befogadástörténetében egészen egyedinek tekinthető az a mód, ahogyan Csáth Gézához, életéhez és életművéhez viszonyu- lunk, s ebből fakad, hogy a Csáth-kultuszt nem csupán a megjelenő szövegkiadások, hanem a Csáth-műveket feldolgozó, valamint a Csáth személyét fikcionalizáló alkotások is műkö- dtek. Ez a tény pedig, tehát a szerzői alakmás fikcióban való szerepeltetésének poétikai meg- oldása rámutat arra, hogy az utókor számára Csáth (tragikus) élettörténete bizonyos érte- lemben vonzóbb lehet, mint maguk a szépírói művek.

Mivel Lengyel szövegében hangsúlyos a szerző élete és életműve szoros kapcsolatának vizsgálata, érdemes kitérni az irodalmi kultusz kérdésére, mely megfelelő terepet kínál e kérdéskör körüljárásához. Ha végigtekintünk a kultusz kutatással kapcsolatos elméletek főbb állításain, meglehet, kétségeink támadnak afelől, hogy az irodalmi kultusz kutatás kere- tei megfeleltethetők lennének a Csáth befogadását és hatását vizsgálat tárgyául kitűző elem- zéseknek. Az irodalmi kultuszok legtöbbször ugyanis, ahogyan azt Dávidházi Péter, az irány-

² Csáth Géza: *Napló 1912–1913*, szerk. és utószó Hunyadi Csaba, kísérő tan. Dér Zoltán, Szeged, Lazi, 2002, 5.

³ Z. Varga Zoltán: Az írói véna: Csáth Géza 1912–1913-as naplójegyzeteiről. In: uő.: *Önéletrajzi töre- dek, talált szöveg*, sorozatszerk. Veres András, Kálmán C. György, Bp., Balassi, 2014 (Opus Irodalomelméleti tanulmányok – Új sorozat, 14), 63. A pszichoanalízis ismeretének az írói praxis- ra gyakorolt hatásáról részletesebben lásd Szajbély Mihály: Csáth Géza (1887–1919): Egy kudarc értelmiségi karriertörténet kórrajza. In: *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolatháló, fröcsporto- rulsók*, szerk. Bíró Annamária, Boka László, Nagyvárad–Bp., Partium-reciti, 2014, 231–240.

⁴ Szajbély Mihály: *Csáth Géza*, Bp., Gondolat, 1989, 227.

zat első és „alapszövegeinek” számító írásában kifejt⁵, egyfajta vallásos analógiára épül, s mint olyan, tárgyát feddhetetlennek, morálisan kikezddhetetlennek tünteti fel. Erre számos példát hozhatunk a magyar irodalomból, a legismertebbek talán a Petöfi és a József Attila körül kialakult kultuszok. A 19. században megindult írókultuszokkal szemben – melyek Takáts József megfogalmazásával élve, általában egy nemzetközösséghez való szocializáló rítusaiként is értelmezhetők⁶ – a modernséggel szorosan összefüggő, a modern művész képzetére épülő kultuszok „hösei” már a dekadens, deviáns, kicsapongó életvitelt folytató alkotók lesznek. „A tehetséget ebben a körben a formaadás képessége mellett az élet mélységeinek átélésére való készség jelentette: a művész extrémításokat, titkos mikrovilágokat, túlfinomult vagy éppen durván alantass érzékleleteket él át, hogy hírt adhasson róluk; merész gondolatjátékokba bocsátkozik, tabukat dönt, hogy az emberi természet eddig elzárt tartományait megmutathassa.”⁷ Csáth mint modern szerző tökéletesen beleillik ebbe a társadalomból kilógó, magányos művészképbe, aki szélsőséges helyzeteket él és tapasztal meg, s megfigyelhetjük, hogy a Csáth-kultuszban éppen az imént felsorolt elemek kerülnek középpontba – ezek miatt válik tehát Csáth alakja „érdekessé”. „[E]zt a sötét oldalt – saját eltévelyedései és szenvedései történetét – novellákban is, majd napló formában rögzített öndokumentációban is megjelenítette, leolvashatóvá, hozzáférhetővé tette a nem kívánt, de létező tapasztalatok egy olyan körét, amelyet enélkül csak sokkal nehezebben, áttételeken keresztül lehetne fölismeri. S ez, ha igazolást nem is ad életére, a nevéhez köthető szövegkorporátus fontossá teszi” – írja Lengyel (423.). Ezzel az állítással nem is lehetne vitatkozni, ha épp nem törekedne kizárólagosságra: mintha Csáth írásművészetéről csak az élettényeinek tükrében lehetne beszélni. Lengyel szövegét olvasva azzal a (Csáth-kultuszra jellemző) jelenséggel találjuk szembe magunkat, amely megerősíti a Csáth-befogadástörténetben az élettörténet szerepének túlhangsúlyozását. Egy ilyen, meglehetősen fordultatos és botrányos élettörténet esetében ez persze cseppet sem meglepő mozzanat, ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról az ebből fakadó, kétségtelenül negatív következményről, hogy a szóban forgó folyamat eltereli a figyelmet Csáth irodalmi teljesítményéről.

Végül pedig: Lengyel András feljegyzésének címe szerint a szerző Csáth Gézaról, azaz a szépíróról (s nem Brenner Józsefről) kíván szólni. Csáth Gézaról azonban nem akkor tudhatjuk meg a legtöbbet, ha a novellák egyes motívumai és a referenciák közti (egyéb-ként igencsak homályos) kapcsolatot feltételezzük, ha a fikciós művek elemeit az élettrénet bizonyos állomásaihoz kapcsoljuk, hanem ha a Csáth-szövegekre mint (nyilvánvalóan váltakozó színvonalú) esztétikai és irodalomtörténeti teljesítményekre tekintünk, s e perspektíva mentén vizsgáljuk azokat. Csáth ezáltal pedig nemcsak „érdekes” lesz, de érdekessé is válik az utókor figyelmére.

MAJOR ÁGNES

Köszönöm Major Ágnesnek, hogy figyelmére méltatta írásomat. Az én szövegem és az övé között azonban akkora a távolság, hogy az érdemi eszmecserére nincs esély. De vannak történeti pillanatok, s a mai is ilyen, amikor az értelmező észnek a legnagyobb esélyt az adja, hogy két ilyen különböző írás egyaránt megjelenhet. Reméljük, ez a lehetőség egyelőre meg is marad.

Lengyel András

⁵ Dávidházi Péter: „Isten másodszülöttje”. *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*, Bp., Gondolat, 1989, 28.

⁶ Takáts Zsuzsanna: A nemzeti kultúra megalkotása és a kultuszok. In: uő.: *Ismerős idegen terep*, Bp., Kijárat, 2007, 153.

⁷ Kappanyos András: *A modernség változatai: koncepciótanulmány az új magyar irodalomtörténeti kézikönyvhöz*, kézirat.

KRÓNKA

ELHUNYT PAPP TIBOR. A költőt, tipográfust, a párizsi *Magyar Műhely* alapító szerkesztőjét július 18-án, nyolcvankét évesen érte a halál.

MEGHALT EGYED PÉTER. A költő, író, kritikus, filozófus augusztus 2-án, életének hatvanegyedik évében hunyt el. Egyed Péterről *Thomka Béla* emlékezik meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

ELHUNYT V. S. NAIPUL. A Nobel-díjas írótt
augusztus 11-én, életének nyolcvanhatodik
évében érte a halál.

MAGASISKOLA. A Mészöly Miklós Irodalmi Akadémia alkotótáborát hatodik alkalommal tartották meg Szekszárdon július 8-a és 13-a között. A szemináriumokat Györfy Ákos és Márton László vezette, a Mészöly Miklós-élet

Szerzőnk

Várady Szabolcs (1943) – költő, műfordító, az egykori *Holmi* szerkesztője.
Zalán Tibor (1954) – író, költő, Budapesten és Békecsabán él.

Röhrig Géza (1967) – tanár, Bronxban él.

Szálinger Balázs (1978) – költő, Budapesten él

Bizlukovényi Katalin (1977) – költő, Budapesten él.

Witold Gombrowicz (1904–1969) – lengyel író

Pályi András (1942) – író, műfordító, Budapesten él.

Agnieszka Kołakowska (1960) – lengyel filozófus, Parisban él.

Pálfalvi Lajos (1959) – kritikus, műfordító, a PPKI BTK oktatója, főiskolai tanár.

Egressy Zoltán (1967) – író, drámaíró, Budapestben él.

Ménész Attila (1961) – író, Budapesten él.

Milbacher Róbert (1971) – irodalomtörténész, író, könyvgyűjtő

Árnyasföldi Natália (1979) – költő, író, képzőművész, Budapest

Czillezer Olga (1940) – költő, Szegeden él.

Babiczky Tibor (1980) – költő, Budapesten él.

Borsik Miklós (1986) – költő, kritikus, szerkesztő, Budapesti író

Petrík Iván (1971) – költő, író, Pápan él.

András Csaba (1989) – kultúrakutató, a pécsi Kerényi Kálmán Széchenyi Gimnázium vezetőtanára, Pécsen él.

Havasréti József (1964) – kritikus, Pécssett él

Beántoné T. Gábor (1966) – író, a Szombat főszerkesztője, Budapesti író

Mekis D. János (1970) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Bélaági Márton (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él

Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.

Lőcséi Péter (1957) – a szombathelyi ELTE Bolyai Gimnázium tanára, Eötvös

Üyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él

Hanzelík Gábor (1988) – műfordító, a PPKE BTK doktorandusza, hanzelik.gabor@ppke.hu